

УДК 316.346.32 – 053.6:37.048.4

Мельничук В.М.

аспірант кафедри соціології факультету соціології Чорноморського державного університету імені П. Могили (Україна).

РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНІЙ МОБІЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкрито сутність поняття «мобільність», зміст освіти як соціального феномену, її функції, чинники, соціально-структурні й особистісні передумови. Проаналізовані соціальні теорії вивчення освіти з точки зору структурного функціоналізму та теорії стратифікації. Визначена роль ВНЗ у формуванні непрофесійних компонентів випускників. Особливу увагу було приділено основним тенденціям соціально-професійної мобільності у сучасному українському суспільстві й розглянуто її взаємозв'язок з освітою. Також у статті зазначені місце освіти, її значення та роль за часів незалежної України, зокрема відображені результати соціологічних досліджень стосовно цінності освіти. Доведено, що доробки зарубіжних та вітчизняних вчених кілька десятиліть тому мають актуальність у наш час.

Ключові слова: освіта, соціальна мобільність, професійна мобільність, молодь, професійний вибір, соціальний статус, ринок праці.

В статті раскрыта суцність поняття «мобільність», содержание поняття образования как социального феномена, его функции, факторы, социально-структурные и личностные предпосылки. Проанализированы социальные теории изучения образования с точки зрения структурного функционализма и теории стратификации. Определена роль ВУЗОВ в формировании непрофессиональных компонентов выпускников. Особое внимание было уделено основным тенденциям социально-профессиональной мобильности в современном украинском обществе и рассмотрена ее взаимосвязь с образованием. Также, в статье указано место образования, его значение и роль во времена независимой Украине, в частности отражены результаты социологических исследований относительно ценности образования. Доказано, что наработки зарубежных и отечественных ученых несколько десятилетий назад имеют актуальность в наше время.

Ключевые слова: образование, социальная мобильность, профессиональная мобильность, молодежь, профессиональный выбор, социальный статус, рынок труда.

The article reveals the essence of the concept «mobility», the content of education as a social phenomenon, its functions, factors, socio-structural and individual preconditions. Analyzed social theories of learning education from the point of view of structural functionalism and the theory of stratification. The role of Universities in shaping the components of the non-professional graduates. Special attention was paid to the main tendencies of the socio-professional mobility in the modern Ukrainian society and examines its relationship with education. The article also indicates the place of education, its importance and role in the times of independent Ukraine, in particular, reflects the results of sociological research on the value of education. It is proved that the practices of foreign and ukrainian scientists several decades ago have relevance in our time.

Keywords: education, social mobility, professional mobility, youth, professional choice, social status, labour market.

В даний час радикальні зміни в галузях соціальної сфери і ринку праці призвели до зміни якісних вимог до випускників університетів. Для досягнення професійного успіху і суспільної значущості людина повинна мати певні особистісні якості, такі, як гнучкість, готовність до змін, здатність пристосування до нових умов – одним словом, потрібно бути мобільною. У зв'язку з цим, завданням вищих навчальних закладів є формування соціально-професійної мобільності як специфічного фактора конкурентоспроможності особистості, який допомагає фахівцю адаптуватися у нестабільних ринкових умовах професійної діяльності. Це, в свою чергу, ініціює появу нових освітніх вимог.

Актуальність даної теми полягає в тому, що соціально-професійна мобільність служить невід'ємною частиною соціально-культурного життя будь-якого сучасного демократичного суспільства. Мобільні індивіди починають соціалізацію в одному класі, а закінчують в іншому, в свою чергу, пересічний громадянин протягом життя переміщається на одну сходинку вгору або вниз, і дуже небагатьом вдається зробити крок відразу через декілька ступенів. Жінці, як правило, просунутися складніше, ніж чоловікові. Причинами служать такі фактори мобільності як: соціальний статус сім'ї, рівень освіти, національність, фізичні і розумові здібності, зовнішні дані, виховання, місце

проживання і вигідний шлюб. Тому мобільність багато в чому залежить від мотивації індивідів та їх стартових можливостей.

В сучасних глобалізаційних умовах, за яких формується новий тип суспільства, виникають нові види професійної та трудової діяльності, які ставлять людей перед проблемою мобільного реагування на зміни в непередбаченій ситуації та ризику. Можна стверджувати, що образ сучасної людини асоціюється з образом людини, спроможної «побудувати своє життя за новим зразком». Сучасна людина повинна мати внутрішню гнучкість, різноманітні інтереси, розуміти цінність самовдосконалення. Саме цими якостями має бути наділений робітник сучасної виробничої сфери.

Система освіти суттєво впливає на інтенсивність мобільності (амплітуду зміни статусу). Рівень мобільності диференціюється в першу чергу за рівнем освіти, професійної кваліфікації, що має фахівець при вступі на перше місце роботи. Роль освіти у теперішньому суспільстві все більше зростає. Як вважають вітчизняні науковці в галузі соціології, Л. Авер'янов, Є. Головаха, конкурентоспроможність на світовому ринку праці буде визначатися професійною компетентністю, широким культурним та соціальним світоглядом, а професійна мобільність індивіда прямо пов'язана з рівнем його професійної освіти.

Інтерес до проблем освіти в Україні викликаний насамперед тим, що розвинені держави швидкими темпами переходять до нового типу економіки, який базується на знаннях (*knowledge-based economy*). Тому нашій державі слід проводити якісні реформи, в тому числі, у сфері освіти, щоб відповідати європейським вимогам.

Мета дослідження полягає у вивченні ролі вищої освіти як провідного чинника соціально-професійної мобільності в сучасних умовах розвитку суспільства.

У широкому сенсі, мобільність визначається як сукупність здібностей для руху, дій, виконання завдань. Зверєва Н., Шевченко С. пояснюють мобільність як здатність людини швидко знайти себе у невідомому оточенні і вміти знаходити потрібні форми діяльності [1, с. 89].

Російська дослідниця О. Дементьєва припускає, що соціально-професійна мобільність – це інтегративна якість особистості, яка дозволяє в динамічних умовах бути соціально активним, конкурентоспроможним, професійно компетентним, здатним до самореалізації, саморозвитку і модернізації власної діяльності, а також до зміни виду діяльності в системі

«студент – практикант – випускник – фахівець середньої ланки широкого профілю» [2, с.4].

Одним з провідних факторів розвитку освіти у наш час стала рефлексія таких цілей як гармонічний розвиток особистості, її творчих здібностей, вдосконалення вітчизняної освіти, інтеграція у світовий освітній простір, обмін знаннями, методиками і методами різних шкіл, напрямків, формування єдиних поглядів на світ, його збереження і перевлаштування. Саме тому фактором соціальної мобільності, особливо в сучасному суспільстві, виступає освіта.

Розглядаючи дану тему, слід зазначити, що існує велика кількість різноманітних наукових напрямів та теорій, які надають власне визначення освіти та відводять їй різне місце та значення в суспільстві. Наведемо постулати двох протилежних теорій, положення яких видаються доцільними в рамках даної статті.

Так, прибічник структурного функціоналізму Р. Мертон вказує, що освіта є меритократичною стратегією розвитку талантів і здібностей людей, тобто від освітніх здібностей людей залежить їх становище в суспільстві і кожна людина має шанс реалізувати свої здібності [3, с. 119]. Освітня система повинна грати при цьому ключову роль, виконуючи три життєво важливі функції у розвитку суспільства. По-перше, вона сприяє розвитку людських ресурсів (особливо – підготовці «білих комірців», техніків, менеджерів), настільки необхідних для постіндустріального суспільства. По-друге, вона створює механізм селекції індивідів відповідно до їх здібностей і талантів, готуючи їх до тієї форми діяльності, до тієї роботи, яку вони можуть краще всього виконувати. По-третє, функціоналісти стверджують, що освітня система сприяє інтеграції суспільства, його згуртуванню, прищеплюючи цінності інформаційного суспільства.

Отже, ця концепція стверджує, що влада повинна здійснюватися людьми, які вирізняються своїми досягненнями, здібностями, професійною компетенцією, а не соціальним походженням чи приписаним статусом.

Водночас, аналіз освіти з позиції стратифікаційного підходу, прибічниками якого є К. Маркс та М. Вебер, суперечить цьому: вчені вважають, що здавна освіта відповідає соціальному статусу учнів, завдяки чому і відтворює соціальну нерівність. Також вони стверджують, що освіта – це засіб соціального контролю з боку суспільства, яка завуальованими способами відтворює соціальну ієрархію [4, с. 150].

Отже, в даному випадку, вища освіта – це шлях до соціально-професійної мобільності, але

вона не покликана подолати існуючу соціальну нерівність у суспільстві. Тобто, це означає, що лише при наявності вищої освіти соціальний статус людини не підвищується перед тими, хто її не має. Вищу освіту можна використати як засіб задля переходу до іншого прошарку, тобто, підвищувати своє соціальне положення, здійснюючи вертикальну соціально-професійну мобільність. Отож, з одного боку, ми можемо говорити про об'єктивно позитивну роль освіти для висхідної соціально-професійної мобільності, а з іншого боку, слід відмітити, що лише самої наявності освіти не досить, необхідно докладати ще певні зусилля задля того, аби відбувся процес висхідної мобільності.

У категоріальному апараті соціально-професійної мобільності «освіта» займає важливе місце. Саме освіта, як потужне джерело соціально-економічного, науково-технічного та соціально-культурного розвитку вважається однією з основних умов соціальної стратифікації сучасного українського суспільства. Освіта інтегрує різні види навчальної діяльності, її зміст, суб'єктів в єдину соціальну систему, орієнтуючи їх на соціальне замовлення, на соціокультурні потреби суспільства [5, с. 342].

Необхідно також зазначити, що у сучасному суспільстві освіту розглядають як один із домінуючих факторів соціальних переміщень. Відтак, освіта стає вирішальним чинником соціальної стратифікації, яка власне, і призводить до змін у суспільстві загалом, а також до динамічності (розвитку) соціальної мобільності зокрема.

Враховуючи вищезазначене, автор вважає доцільним навести думку відомого британського соціолога З. Баумана, який не ставить під сумнів ту обставину, що сучасне суспільство – надзвичайно динамічне. Будучи одним із найбільш авторитетних інтерпретаторів сучасності, З. Бауман вважає «плинність», тобто велику кількість різноманітних соціальних переміщень та змін, найбільш вдалою метафорою, яка підходить для її характеристики [6, с. 8].

Професійна освіта (зокрема вища) сьогодні повинна не тільки забезпечувати фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх інтересів та здібностей, удосконалення професійної підготовки та підвищення їхньої кваліфікації, а й покликана формувати у випускників ВНЗ цілий ряд непрофесійних компонентів процесуально-діяльнісного характеру, до яких, зокрема, відносяться наступні:

- формування вмінь цілісного сприйняття оточуючого світу та відчуття єдності з ним, а також цілісного сприйняття процесу і результату діяльності;

- оволодіння технологіями прийняття оптимальних рішень, вміннями адаптуватися до різних змін, прогнозувати хід тієї чи іншої виниклої в ході діяльності ситуації, попереджати негативні наслідки надзвичайних подій;

- оволодіння культурою системного підходу в діяльності та найважливішими загальнометодологічними принципами її організації, оволодіння принципами конструювання стійких систем, а також формування у майбутнього випускника ВНЗ толерантності в судженнях і діяльності.

Необхідно зазначити, що у сучасних умовах виникають і розвиваються нові тенденції у змісті і структурі робочих місць. Теоретичною базою для розуміння цих тенденцій можуть служити концепції постіндустріального та інформаційного суспільства (Д. Белл), суспільства мережевих структур (М. Кастельс), «креативного суспільства» (Р. Флоріда). Роботодавець, який бажає відповідати новим викликам, прагне забезпечити більшу гнучкість найманої праці через ротацію робочих місць, різноманітність робочих операцій, підвищення адаптивності, різноманітності трудових навичок, безперервне навчання, впровадження гнучких графіків робочого часу і т. п. Якщо за часів панування промислового капіталізму від працівника вимагалось вивчити певний набір прийомів на все життя, то у новітній час працівник повинен бути готовий до постійного оволодіння новими навичками по мірі впровадження нових інформаційних технологій. Він повинен мати здатність бачити організацію не через призму вузької спеціалізації, а знаходити місце окремої проблеми в загальній системі виробничої діяльності. Він повинен бути готовий та здатний змінити займану посаду у будь-який момент.

Можна стверджувати, що освіта не стала єдиним засобом соціально-професійної мобільності. Привілейована освіта не завадила багатьом представникам верхнього середнього класу сповзати вниз нижче середнього або навіть робітничого класу. У той же час досвідчений, бувалий, який за своє життя пройшов не один раз різні шляхи вертикальної мобільності, але сповнений енергії і заповзятливий, залишався «в обігу», та іноді йшов далі і вище ніж інші з «освітнім маршрутом» [7, с. 117].

Це означає, що у сучасному суспільстві перевагу у соціальному суперництві мають індивіди, які володіють творчим потенціалом, а

не тільки високою кваліфікацією. Випускник ВНЗ зіштовхнувся з необхідністю післявузівської підготовки шляхом демонстрації своїх унікальних можливостей. Якщо у 1980-х роках вища освіта та зайнятість в економічній та юридичній сфері дозволяли підтримувати високий рівень доходів, то в 1990-х роках вища освіта перестала гарантувати життєвий успіх. Зараз тенденція набирає схожих обертів.

Білл Гейтс, Стів Джобс, Марк Цукерберг, Вільям Морріс, Роман Абрамович є яскравими прикладами самодостатніх бізнесменів, які так і не отримали вищу освіту. Дійсно, університетська освіта може бути описана як процес, в якому потенційні магнати перетворилися в цивільних службовців і науковців. Як би цього не було, період між війнами вбачав початок організаційного механізму державної соціальної мобільності системи освіти як опори класового суспільства. Освіта сприяла зміцненню соціально-економічної структури, шляхом модернізації у чоловіків (рідше у жінок) таланту та професійної підготовки в професійних і управлінських класах.

Сьогодні, отримана вища освіта говорить про те, що людина пройшла невелику школу життя, навчилася вирішувати поставлені завдання і змогла подолати підводні камені бюрократії. На жаль знань з обраної спеціальності практично бракує і доводиться, прийшовши на роботу вчитися заново. Багато випускників ВНЗ йдуть отримувати другу, чи навіть третю вищу освіту.

Місце освіти, її значення та роль за часів незалежності України змінилося, в порівнянні з радянськими часами, чому сприяли реформи та зміни, які були проведені в освітній системі. Так, протягом 1991-1995 рр. було проведено першу освітянську реформу системи вищої освіти, в результаті якої активно здійснювалася деполітизація освіти, вища школа набувала національного характеру, почали утворюватися недержавні вищі навчальні заклади, відмічався різкий зріст кількості приватних ВНЗ.

Характерними особливостями системи вищої освіти України в середині 90-х рр. ХХ ст. були процеси «масовизації» та «університетизації» – розширення мережі університетів, як державних, так і приватних ВНЗ. У 1996–1999рр. відбувся ряд змін у національній освітній системі. Передусім це підписання Україною Лісабонської конвенції про взаємовизнання кваліфікацій з вищої освіти в Європі. Суттєві зміни в освітній сфері України відбулися в 2005–2008 рр.: підписана Болонська конвенція (2005 р.), змінилися умови вступу до

ВНЗ, запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО).

2014-2015 рр. також принесли цикл змін в українській освітній процес. Основою таких змін стало ухвалення нового Закону України «Про вищу освіту». Згідно з даним Законом узгоджується ступенева системи вищої освіти України з європейською, конкретно визначаються три типи ВНЗ: університети, академії, інститути, установлюється новий порядок присудження ВНЗ статусу національного й дослідного тощо [8, с. 3]. У новому законі також створюються умови для збільшення мобільності учасників освітнього процесу. Це означає, що тепер буде можливість для студентів і викладачів вчитися, стажуватися і проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі на території України або за її межами.

В результаті вище зазначеного комплексу змін, сьогодні ми спостерігаємо певне перекинування ролі та значення освіти в цілому. Задля того, аби визначити причини такого перекинування та його особливості, проводилися численні соціологічні дослідження українськими соціологічними центрами, розгляд яких має місце в даній статті.

На думку української дослідниці А. Ковальнової, одна із причин перекинування ролі освіти в сучасному суспільстві виражається в протиріччі між збереженою установкою на освіту, яка залишилася від радянських часів, і падінням цінності розумової праці в суспільній свідомості [9, с. 82]. Освіта все більше втрачає цінність сама по собі й усе більше стає метою для одержання високого доходу в майбутньому. Так, за даними опитування в 2001 р. студентів-випускників КПІ (Київський політехнічний інститут) на перше місце по значимості вийшов розмір зарплати (76% респондентів), а при вивченні власних планів поведінки київської молоді на ринку праці з'ясувалося, що, з одного боку, для більшості респондентів цінністю гарної роботи є гроші (67%), а з іншого боку – освіта й професія мають інструментальну цінність як засіб досягнення матеріального благополуччя, тому що, на думку випускників, чим вище професійна підготовка й рівень кваліфікації, тим більше ресурсів не тільки для відносно стабільного положення на ринку праці, але й для підвищення рівня споживання [9, с. 83]. Таким чином, важливими засобами одержання високого статусу є досягнення матеріального благополуччя. Саме цей фактор стратифікації визначає значимість поведінкових пріоритетів молоді на ринку праці.

Емпіричне соціологічне дослідження з проблематики професійної мобільності

випускників ВНЗ, що було проведено Київським міжнародним інститутом соціології у 2012 році опублікувало результати, згідно з якими, лише 18% респондентів головним чинником життєвого успіху вважають освіту, коли 40% опитаних назвали головним чинником життєвого успіху зв'язки, через які можна знайти роботу і влаштуватися на досить високу посаду. Решта відсотків розподілилася між відповідями як високий професіоналізм (28%), творчий потенціал (8%), наполеглива праця (3%), успіх (3%).

Як бачимо, наполеглива праця виявилася в очах випускників найменш корисним фактором життєвого успіху. Також з результатів даного опитування можна й побачити зниження ролі освіти в житті майбутніх спеціалістів.

Ще одне із питань з даного соціологічного дослідження, яке є цікавим в аспекті розгляду освіти як одного із чинників соціальної мобільності молоді, стосувалося знань, необхідних для подальшого працевлаштування за спеціальністю, які були отримані випускниками за період навчання. Відповіді респондентів показали, що рівень теоретичних знань є достатнім (48%), однак, на питання, що стосувалося рівня практичної підготовки майбутніх спеціалістів, то більшість опитаних відповіла, що вона не є належною та якісною (56%) [9, с. 85].

З результатів цих двох питань можна зробити висновок, що освіта вже не є таким потужним механізмом здійснення соціально-професійної мобільності, як це було раніше. Можливо, в деякій мірі, цьому сприяє неналежна якість отриманих знань (в більшій мірі практичних, ніж теоретичних), однак головним чинником життєвого успіху для самих випускників є зовсім інші фактори, аніж освіта та наполеглива праця. Більшість схиляється до працевлаштування за допомогою знайомих, інших соціальних зв'язків [9, с. 85].

Іншою тенденцією можна вважати те, що у цей складний соціально-економічний час збільшується нерівність в одержанні освітніх послуг низькодоходними групами, які не можуть себе реалізувати за своїм покликанням і змушені вчитися там, де вистачило грошей та можливостей. На підставі вищесказаного, можна простежити різницю між розвиненими західними країнами, які «живуть ланцюгом» освіта-професія-дохід та Україною, де усе більше цей ланцюг набуває іншого вигляду – дохід-освіта-професія. Тому вища освіта починає втрачати роль в соціально-професійній мобільності в Україні.

В умовах реформування економіки

України та динамічного розвинення ринку праці, різко зріс попит на кваліфікованих робітників, які б були спроможними швидко, без періоду адаптації та стажування, виконувати специфічні професійні завдання і бути готовими до перенавчання, підвищення кваліфікації і, навіть, до зміни професії. Сучасний ринок праці вимагає підготовки саме таких робітників, які б були готові до конкурентної боротьби за робочі місця. Серед комплексу складних проблем, пов'язаних з підготовкою конкурентоспроможного на ринку праці робітника, однією з винятково важливих є формування професійної мобільності в учнів шкіл, учнів професійно-технічних навчальних закладів, студентів ВНЗ [10, с. 121-122].

Для успішного здійснення соціально-професійної мобільності молодий спеціаліст повинен володіти професійною компетентністю, тобто бути готовим до соціальних змін, здатним гнучко реагувати на постійно мінливі умов на ринку праці [11, с. 199-200]. Цікавим в даному контексті є досвід наукових досліджень американських вчених. За підрахунками американських дослідників, фахівець щорічно повинен оновлювати 5% теоретичних і 20% практичних професійних знань. У США навіть встановлена одиниця виміру старіння знань – «період напіврозпаду компетентності», тобто якийсь термін після закінчення навчального закладу до появи нової інформації, компетентність спеціаліста знижується на 50%. «Період напіврозпаду компетентності» протягом останніх десятиліть швидко скорочується. Наприклад, в 1940 році старіння знань наступало через 12 років, в 60-ті роки – через 8-10 років, для сучасного випускника – через 2-3 роки. Щорічно знецінюється 20-30% знань праці [12, с. 173].

Якщо спиратися на постулати компетентнісного підходу у вивченні соціально-професійної мобільності, то можна відзначити, що становлення професійної мобільності фахівця можливо через розвиток комплексу компетенцій, важливе місце з яких займають освітні компетенції [13, с. 173]. Саме вони забезпечують готовність фахівця до наукового, системного пізнання світу, до оволодіння навичками самостійного освоєння знань і підвищення своєї кваліфікації, готовність фахівця підтримувати свій професійно-творчий і соціальний потенціал в умовах науково-технічного прогресу, трансформаційних змін, прагнення до самоосвіти та самовдосконалення [14, с. 85-86].

Таким чином, важливою складовою професійної мобільності є рівень узагальнених професійних знань, володіння системою узагальнених професійних прийомів і вміння

ефективно їх застосовувати в практичній діяльності. При чому досить важливим є постійне поповнення теоретичного багажу професійних знань та постійне їх практичне підкріплення.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, перш за все, слід відмітити, що сьогодні освіта залишається одним із провідних чинників соціально-професійної мобільності молодих людей. Саме освіта може сприяти здійсненню професійної мобільності випускників та реалізації їх у трудовій сфері. Рівень знань, професійних навичок і компетенцій становить основу процесів соціальної мобільності, формування соціально-професійної структури суспільства. Особливостями професійної мобільності молоді є вимоги, що пред'являються до неї ринком праці та роботодавцями, що знайшло відображення в динаміці професійної мобільності та результатах опитування, а також вимогам, що пред'являються до ВУЗу як постачальника освітніх послуг.

Проаналізувавши джерела наукової інформації та дані конкретних соціологічних досліджень західних і вітчизняних вчених, можна вважати, що в якості одного з основних стратифікаційних факторів, що впливають на процеси соціально-професійної мобільності, можна виділити систему вищої освіти, як умову успішності протікання процесів професійної мобільності індивідів і підвищення їх стартових професійних можливостей. Як елемент соціальної системи сучасна вища професійна освіта в Україні зазнає зміни, пов'язані з її роллю в житті суспільства. Будучи на даний момент нестійкою системою, вища освіта, видозмінюючись, прагне до стабільності.

Однак, у зв'язку з усіма змінами, які мають місце в українському суспільстві за часів її незалежності, роль, місце та значення освіти в суспільстві в цілому, та для тих, хто її має змінилися, в порівнянні з радянськими часами. Сьогодні ми відмічаємо, що отримати освіту стало легше, вона є більш доступною, ніж раніше, але її наявність не є гарантією того, що ви будете затребувані, як хороший фахівець, і будете отримувати високу заробітну плату. Незважаючи на результативність здійснених напрацювань, деякі теоретично-прикладні аспекти проблеми потребують подальших наукових розвідок. Зокрема, це стосується дослідження потенціалу освітнього середовища ВНЗ як засобу формування професійних компетентностей у майбутніх працівників. Перспективами подальших розвідок у даному напрямі також можуть слугувати дослідження інших факторів, які впливають на соціально-

професійну мобільність, зокрема господарсько-галузеві інститути, етнічне або релігійне середовище, місце проживання, вік і стать людини, що змінює статус.

Література

1. Зверева Н. Подготовка выпускника к профессиональной и социальной мобильности / Н. Зверева, С. Шевченко, О. Каткова // Высшее образование в России. – 2006. – № 6. – С. 89–93.
2. Дементьева О. М. Формирование социально-профессиональной мобильности студентов в учреждениях среднего профессионального образования: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / О. М. Дементьева. – М., 2009. – 22 с.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – №2. – С.118-124.
4. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социс. – 1994. – № 5. – С. 147-156.
5. Кравченко А. І. Соціологія: Загальний курс: Навчальний посібник для ВНЗ. / А. І. Кравченко. – М. : ПЕРСЕ; Логос, 2002. – 640 с.
6. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман; [пер.с англ. Ю. В. Асочаков].– СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
7. Perkin G. The Rise of Professional Society: Britain since 1880. L. : Routledge, 1990, 248
8. Освітні реформи: Закон про вищу освіту // Освіта України. – 2014. – № 15. – С. 8-9.
9. Ковалева А. И. Кризис системы образования / А. И. Ковалева // Социологические исследования. – 2005. – №3. – С. 79-87.
10. Іванченко Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: дис. кандидата пед. наук:13.00.04 / Іванченко Євгенія Анатоліївна. – Одеса. – 2005. – 181 с.
11. Десятов Т. М. Національні рамки кваліфікацій в країнах ЄС: порівняльний аналіз: Науково-методичний посібник / За ред. Ничкало Н. Г. – К. : Видавництво «АртЕк». – 2008. – 263 с.
12. Пелипчук С. М. Формування професійної компетенції майбутніх економістів / С. М. Пелипчук, І. К. Жиряда // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(2). – С. 171-177. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/j->

[pdf/znptdau_2013_2\(2\)_23.pdf](#)

13. Кадемія М. Ю. Сучасні методи та інноваційні технології навчання / М. Ю. Кадемія // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 2. – С. 49-51.
14. Дворецкая Ю. Ю. Система ценностных ориентаций личности, сменившей профессию / Ю. Ю. Дворецкая // Человек. Сообщество. Управление. Спецвыпуск. Краснодар. – 2006. – № 2. – С. 84-89.